

در آمدي «بر رفاه اجتماعي در اسلام»

فاضل بهرامي، عضو هيات علمي دانشگاه

همچنين اين محيط به عنوان الگوي پايدار براي همه جوانان امنيت و سعادت معرفي شده است تا بنگرند که در اين محيط چگونه سلیقه‌های متفرق و نژادهای گوناگون با يکديگر متفق و برابر قرار گرفته‌اند.^(۱)

و نیز آن آرمانشهر به عنوان شهری سالم و الگو برای همه شهرها در جوامع اسلامی تعیین شده تا با تلاش و سازندگی همه جانبه خود را به آن محیط سالم و آرمانی نزدیک نمایند، در این صورت نیازهای اساسی جامعه که امام صادق «ع» آن را به سه بخش امنيت، عدالت و قراواني تقسیم نموده‌اند نیز بر آورده خواهد شد.^(۲)

مشکلاتی که پیر سر راه جامعه ایده‌آل اسلامی بروز می‌نماید ممکن است در قلمرو حاکمیت و مدیریت جامعه، فرد یا خانواده پدیدار شود. این چالشها در قلمرو حاکمیت در قالب نابرابری‌ها، تبعیض، مسئولیت‌گریزی، سطحی‌نگری، بی‌برنامگی^(۳) استبدادها^(۴)، عدم شایستگی، بی‌توجهی به رضامندی پايدار و عدم توجه به افقهای دور^(۵) و ... و در قلمرو فرد و خانواده در قالب، آسیب‌های

ایجاد محیط سالم و مناسب رشد و شکوفائی^(۱) به منظور نیل به جامعه‌ای رستگار و پاک^(۲) در پرتو حاکمیت عادلانه^(۳) یکی از مهمترین اهداف اسلام در حوزه اجتماع به شمار می‌رود.

ویژگی این محیط آرمانی که در کتاب وحی از آن به عنوان «حریم امن» یاد شده است امنيت همه جانبه و فراگیر آن می‌باشد. همگان وظیفه دارند، در حفظ این محیط آرمانی و الگوی معرفي شده که شهر مکه است تمام تلاش خود را به کاربندند تا علاوه بر آنکه به عنوان مرکز هدایت معنوی مورد توجه قرار گیرد، جامعه اسلامی را به سعادت در زندگی اموزین نیز رهنمون گردد. رسیدن به این سعادت، با ائتلاف، وحدت و همبستگی، فاصله گرفتن از زیان‌ها، حفظ امنيت در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی امکان‌پذیر است. رسیدن به این سعادت حافظ منافع عمومی به طور عادلانه خواهد بود.

- نوع خوراک و پوشاک همانند ضعیف‌ترین مردم باشم تا فقیر به من نگاه کند و بر او سخت نگذرد و ثروت ثروتمند هم او را به طغیان و سرکشی وادار نسازد. ^(۱۱۱)

هدف اصلی تشریح قوانین و احکام اسلام بر پا داشتن قسط و عدل است: قوانین موضوعه اسلامی زمینه‌ساز جامعه‌ای است که بر پایه‌های عدالت استوار گردیده، و بر همین اساس امام صادق فرموده است: «اگر عدالت در کار باشد فقریری یافت نخواهد شد» ^(۱۱۲) و در سخن امام علی «ع» می‌خوانیم «العدل حیا» ^(۱۱۳)، «عدالت تضمین‌کننده حیات اجتماع است». بنیاد بدل ناپذیر ایجاد مقتضیات رشد در جامعه اسلامی اجرای عدالت است. بی‌تردید جامعه‌ای که در آن سلامت روانی وجود نداشته باشد به رشد نمی‌رسد و سلامت روانی هنگامی تأمین می‌گردد که افراد یک جامعه و خانواده‌ها از اضطراب، ناکامی و تعارض مصون باشند رفع اضطراب روانی و بر طرف نمودن ناکامی‌ها و انتخابهای اجباری در گرو اجرای عدالت است. ^(۱۱۴)

چنانکه گفته شد فقر یکی از مهمترین مشکلاتی است که مانع رسیدن افراد و خانواده‌ها به شکوفائی گردیده و در نتیجه آرمان رسیدن به جامعه مقصود در ورطه فقر می‌خشکد. بنابراین یکی از اساسی‌ترین وظائف حاکمیت و افراد توانمند، زدودن فقر از چهره جامعه می‌باشد.

در منابع اسلامی فقر در معانی مختلفی به کار رفته است. امام حسن مجتبی «ع» در گفتاری فقر را به زیاده خواهی

گونگون اجتماعی از قبیل، فقر، اعتیاد، طلاق، خودکشی، خشونت ^(۱۱۵) و ... ممکن است بروز نماید.

از آنجا که مدیریت نقش زنده‌ای در تکامل جامعه، تربیت افراد، پراکندن صلاح یا فساد و تثبیت آنها دارد به همین جهت در روایات اسلامی زمینه زشتیها و تباهی‌ها، پیشوا و حاکم باطل، و ریشه نیکی‌ها و شایستگی‌ها و برکات پیشوا و حاکم حق دانسته شده. در سخن امام علی نیز آمده است که: - رعیت شایسته به سبب پیشوا و حاکم عادل نجات می‌یابد و رعیت بدکار و فاجر به سبب حاکم فاجر هلاک می‌شود، و در روایتی از امام جعفر صادق «ع» می‌خوانیم: به هنگام ولایت والی جائز هر چه حق است پایمال می‌شود و از یاد می‌رود و هر چه باطل است زنده می‌شود و ستم، تباهی و جور ظهور پیدا می‌کند. در برخی از روایات اسلامی آمده است: قبول ولایت حاکم جائز کفر است، پس پیشوای حاکم عدل پیشه اساس نیکی برای همه مردم است و حکمران باطل ستمگر و کارگزاران او ریشه‌های بدی‌ها. ^(۱۱۶)

بنابر آنچه گفته شد و به منظور پیشگیری از بروز مشکلات در حوزه مدیریت اجتماع، مدیر و حاکم باید از نظر فردی از افراد برجسته معنوی و فکری بوده و خود برخوردار از فضیلت و سنجیه عدالت پیشگی باشد، و سطح زندگی شخصی او همانند فقیرترین مردم تنظیم گردد. در گفتار امام علی «ع» آمده است: خداوند مرا پیشوا قرار داد و بر من لازم دانست که در امور شخصی

زیان را بر تربیت و رشد انسانی وارد سازد. از این گفتار پیامبر «ص» پیداست که مصیبت فقر و فاجعه آن، نه تنها در این است که شکم فقیر گرسنه و تن او برهنه می‌ماند، بلکه انسان محروم از هر گونه سرمایه حیات ابدی که نیاز به وسایل و مقدمات و مقارنات مادی دارد نیز محروم بماند. بی‌تردید آثار شوم فقر به افراد و خانواده‌ها منحصر نمی‌ماند بلکه در سطح جامعه نیز اثر می‌گذارد. بنابراین فقر و استضعاف فاجعه‌ای هولناک و یک مصیبت اجتماعی، انسانی و تربیتی است.^(۱۶)

در مقابل، مال اندوزی، زیاده‌طلبی، تفاخر به ثروتمندی نیز به شدت مورد نکوهش قرار گرفته است. امام صادق «ع» در حدیث معروف «جنود عقل و جنود جهل» تکاثر و افزون‌خواهی را یکی از عوامل فعال جهل و جاهلیت می‌شمارد که جامعه را به سوی ارزشهای ضد اسلامی دوران جاهلیت سوق می‌دهد و از پیروی خرد و دین باز می‌دارد. یکی از مؤثرترین راههای مبارزه با تکاثر اجرای عدالت است.

اسلام در حوزه فرد و خانواده، روش متعادل و پسندیده «کفاف» را مطرح نموده است: حد کفاف، برخورداری از امکانات بسنده‌ای است که شخص را تا حدی بی‌نیاز می‌کند که وی را از درخواست باز می‌دارد. در سخن امام علی «ع» می‌خوانیم: «کفاف بهتر از فقر و مال اندوزی است چرا که فرد در این سطح زندگی از پیامدهای سوء فقر و تیز زیاده‌خواهی در امان است.»^(۱۷) راهکارهای

تفسیر نموده است^(۱۶) امام هادی فقر را هم به زیاده‌طلبی و هم به شدت یأس و نومیدی تفسیر کرده است.^(۱۶) همچنین فقر به معنای جهل، نادانی و ضعف نفس معنی شده است.^(۱۷) هر کدام از این معانی که به نوعی تداعی‌کننده احتیاج و نیاز انسان است می‌تواند در مبحث نیازهای معنوی انسان که در دیدگاه اسلامی از زیر بنایی‌ترین نیازها محسوب می‌شود مورد بررسی قرار گیرد. در این مقدمه واژه فقر در معنای «نیازهای ضروری داشتن و ناتوانی از بر طرف نمودن آن» به کار رفته است.^(۱۸)

از دیدگاه اسلام فقر به شدت مورد نکوهش قرار گرفته است در روایات فراوانی تصریح شده است که دین انسان و خرد او با فقر در معرض خطر و نابودی است. امام علی «ع» به فرزندش می‌گوید: ای فرزند من از تهیدستی بر تو هراسناکم از فقر به خدا پناه ببر که همانا فقر دین انسان را ناقص، عقل را سرگردان و عامل دشمنی است.^(۱۹) همانگونه که نوشتیم فقیر کسی است که از بر آوردن

نیازهای ضروری زندگی ناتوان باشد و نیازهای خود را در حد کفاف نتواند بر طرف نماید.

چنانکه گفته شد اسلام به آثار مخرب فقر توجه داده است. از پیامبر اکرم «ص» نقل شده است که فرموده: «کاد الفقر ان یكون کفرا»^(۲۰) فقر نزدیک به کفر است و ممکن است به صورت عاملی برای بدترین سقوط در زندگی انسان که همان کفر و بی‌ایمانی است در آید و بیشترین

مالیاتی و امور خیریه در اسلام از قبیل، زکات خمس، وقف، هبه، انفاق، قرض و... و نیز تحریم ربا و زراندوزی و... اسراف و تبذیر و... گامهای زیر بنائی مؤثری است که در جهت تعدیل ثروت و ایجاد تعادل و نیز پایه‌گذاری اصل مساوات اسلامی بر داشته شده است.

از آنچه آوردیم روشن می‌شود که خواسته‌ها نیز باید در چارچوب منطقی تنظیم گردد. قناعت در مصرف از راهکارهای مهم اسلامی در نظم بخشی معیشت و محدود کردن خواسته‌ها به شمار می‌رود رسیدن به این تعادل و نظم منطقی از دیدگاه اسلامی همان حیات طیبه - زندگی پاک - است. (۲۳)

از دیدگاه اسلامی انسان «برخوردار از کرامتی ویژه است» (۲۴) از آنجا که فقر کرامت انسانی را زائل می‌کند. زدودن فقر و خشکاندن ریشه‌ها و عوامل آن با راهکارهای مشخص مورد توجه قرار گرفته است. اسلام نفوذ این راهکارها را تا سر حد حفظ کرامت انسیان دانسته است بنابراین این نهادهای مالیاتی از قبیل زکات، خمس، امور خیریه و... باید به گونه‌ای در جهت زدودن فقر به کار رود که کرامت و عزت انسانی مخدوش نگردد، و دستیابی به این مهم در صورتی ممکن است که این گونه کمکها مقدمه خود شکوفائی افراد قرار گیرد. لازم به یادآوری است از آنجا که این نوع کمکها، کمکهای اولیه و فوری محسوب می‌شود، اعطاء آن به اشخاصی که

توانائی کسب و کار دارند اما از روی تنبلی و سستی تن به کار نمی‌دهند ممنوع است. (۲۵)

در اسلام کار و تلاش زمینه‌ساز خود شکوفائی افراد است و حفظ کرامت و عزت هر فرد در گرو کار و تلاش اوست. پیامبر اکرم هر گاه با فردی مواجه می‌شد نخست از کار و حرفه او سؤال می‌نمود و اگر پاسخ می‌شنید که دارای حرفه‌ای نیست می‌فرمود که: او از چشم من افتاد. امام صادق در پاسخ به کسی که از او در باره عزت پرسید، فرمود: صبحگاهان برای کسب و کار حرکت کن و نفس خویش از نیاز به دیگران گرامی بدار. (۲۶) بنابر آنچه گفته شد، پیشگیری از ورود افراد به ورطه فقر به عهده خود آنان نهاده شده است، و در کنار افراد، حاکمیت زمینه‌ساز خود شکوفائی افراد می‌گردد.

چنانکه در روش پیامبر اسلام «ص» در راهنمائی فقرا و مستمندان آمده است: «یکی از اصحاب ایشان پس از فقر و تنگدستی به حضور پیامبر شتافت تا از ایشان کمک بگیرد. پیامبر به او فرمود: هر کس از ما کمکی بخواهد به او کمک خواهیم کرد اما اگر فردی بی‌نیازی بورزد و دست نیاز پیش دیگران نکشاید خداوند او را بی‌نیاز می‌کند»، آن نیازمند سه روز پیاپی از پیامبر «ص» کمک خواست اما هر روز پاسخ روز اول را شنید روز سوم اطمینان بیشتری به خود نمود و با خود گفت چرا ار استعدادی که خداوند در وجودم به ودیعت گذارده بهره نگیرم با خود اندیشید پس از آنکه ابزار هیزم شکنی را از همسایه به

برای شما کار کرده ، اکنون که پیر شده است از معاش محروم می‌ساخته‌اید .

نکته سوم : افراد با ناتوانی از کار نباید از معیشت خود ساقط شوند بلکه باید معاش معمولی آنان پرداخت گردد .^(۳۹)

از دیدگاه اسلام ، اقتصاد ناسالم زمینه‌ساز ستمگری توانگران بر علیه مستمندان است ، و این اقتصاد ناسالم در محیط غیرسالم پدید آمده و توسعه می‌یابد . در این محیط ، توانگران زاد زندگی (و همه گونه امکانات رفاهی) فقیران و مستمندان را به تاراج برده و آنان را از رسیدن به حقوق مسلم خویش محروم می‌سازند .^(۴۰)

در مقدمه چهارم این مقاله گفته شد که هدف اصلی تشریح احکام اسلامی اجرای عدل و بر پا داشتن قسط است . در توضیح این اصل امام علی «ع» فرموده است : حاکم اسلامی چنانچه بدون توسل به زور و قدرت مردم محروم را آرام نگاه دارد ، جامعه از هر گونه پیشآمد ناگوار مصونیت می‌یابد .^(۴۱) در قرآن کریم آمده است : خداوند مقرر نموده است تا بهره‌مندیهای اقتصادی در انحصار طبقه معینی نباشد و ثروت فقط در میان ثروتمندان دست به دست نگردد .^(۴۲) در چنین جامعه‌ای و در پرتو عدالت حق محرومان از مترفان و زراندوزان گرفته می‌شود ، و زمینه عمران و آبادانی جامعه فراهم می‌گردد . آنچنان که در توصیف شهر کوفه در زمان حاکمیت امام علی «ع» در

عاریت گرفت به صحرا رفت و به جمع‌آوری هیزم پرداخت و در همان روز لذت حاصل دسترنج خویش را احساس نمود ، روزهای دیگر نیز به این تلاش استمرار بخشید تا سر انجام بی‌نیاز شد و آنگاه به حضور پیامبر «ص» رسید و پیامبر با همان جمله روز نخست موفقیت او را ستود .^(۴۳) در موازات همین زمینه‌سازی پوشش‌های حمایتی ویژه افرادی که در ناتوانی مطلق به سر می‌برند از جمله برنامه‌های اسلام در راستای ریشه‌کنی فقر محسوب می‌گردد .

در روایتی می‌خوانیم : پیر مردی نابینا در شهر می‌گشت و از مردم درخواست کمک می‌کرد . امام علی «ع» سؤال نمود این چیست (تکدی یعنی چه!) پاسخ شنید ، ای امیر مؤمنان مردی است مسیحی آن حضرت فرمود : این مرد را در جوانی به کار وادار کرده‌ای اکنون که پیر و ناتوان شده است از معاش محروم می‌ساخته‌اید ؟ معاش او را از بیت المال بپردازید .^(۴۴)

نکته یکم : در آن اجتماع عادلانه‌ای که علی «ع» زمامداری آن را به دست دارد تکدی‌گری بی‌معناست ، و این مهم در سؤال آن حضرت نهفته است آنجا که سؤال نمود : تکدی‌گری در این اجتماع چه پدیده‌ای است .

نکته دوم : در برابر سؤال امام علی «ع» از پدیده تکدی‌گری این پاسخ را دادند که او مردی است نصرانی ، امام با تعجب ، و از روی سرزنش فرمود : او در جوانی

روز یعنی اینکه همه از رفاه نسبی برخوردار باشند و فقیری در آن یافت نشود و اگر سائلی - هر چند غیر مسلمان - در رهگذر به چشم بخورد غیر عادی باشد بحق بسیار حائز اهمیت است. (۳۴)

(۱۵) ری شهری، محمد، میزان الحکمه، باب ۳۲۲۴، ص ۲۴۴۴.

(۱۶) همان، باب ۳۲۲۳، ص ۲۴۴۳.

(۱۷) همان، باب ۳۲۲۳، ص ۲۴۴۴.

(۱۸) راغب اصفهانی، مفردات قرآن، ماده فقر.

(۱۹) نهج البلاغه، حکمت ۳۱۹.

(۲۰) شیخ صدوق، الخصال، ج ۱، ص ۱۲.

(۲۱) حکیمی، محمد رضا، جامعه‌سازی، قرآنی، ص ۱۸۲-۱۸۳.

(۲۲) علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۶/۳۱/۷۲.

(۲۳) نگاه‌کنید به روایت امام رضا «ع»، بحار الانوار، ج ۷۸، ص ۳۴۹.

(۲۴) سوره، اسراء، آیه ۷۰.

(۲۵) امام خمینی، تحریر الوسیله، ج اول، ص ۳۳۴.

(۲۶) شیخ حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۵.

(۲۷) کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۱۳۹.

(۲۸) وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۴۹.

(۲۹) علامه جعفری، محمد تقی، کار و ثروت، ص ۶۰.

(۳۰) غرر الحکم، ص ۶۷.

(۳۱) همان، ص ۳۵۰، باب ۳۲، سوره حشر، آیه ۷.

(۳۲) بحار الانوار، ج ۴۰، ص ۳۲۷.

(۳۳) جامعه‌سازی قرآنی، ص ۱۷۶.

گفتار آن حضرت آمده است: هیچ کس در کوفه نیست که زندگی او سامانی نیافته باشد، پایین‌ترین افراد نان گندم خورند، خانه‌دارند و از بهترین آب آشامیدنی برخوردارند، (۳۳) و این چگونگی در کوفه جنگ‌زده و نفوذ یافته آن

منابع:

(۱) سوره نحل آیه ۱۱۲

(۲) «اعراف آیه ۵۸»

(۳) سوره حدید آیه ۲۵

(۴) علامه محمد حسین طباطبائی، ترجمه المیزان، ج ۱۶، ص ۸۶.

(۵) ابن شعبه البحرانی تحف العقول، ص ۲۳۶.

(۶) امام علی «ع»: آفة الزعماء ضعف السیاسة، ضعف سیاسی آفت حکمرانان است غرر الحکم، ص ۱۳۶، و نیز عیون اخبار الرضا «ع» ۲/۵۴/۲۰۴ به نقل از میز الحکمک ص ۶۰۵، امام علی «ع»: تدبیر قبل از شروع در کار از پشیمانی ایمن می‌سازد.

(۷) امام صادق «ع»: انسان خود رأی همیشه بر لب پرتگاههای سقوط ایستاده است، سفینه البحار ۱/۴۹۳.

(۸) عیون اخبار الرضا «ع» ۲/۵۴/۲۰۴ به نقل از میزان الحکمه، ص ۶۰۵. امام علی «ع»: تدبیر قبل از شروع در کار فرد را از پشیمانی ایمن می‌سازد.

(۹) نگاه کنید به میزان الحکمه باب ۳-۲۴ ص ۳۶-۱۷. مبحث طلاق و نیز باب ۳۲۲۰، ص ۲۴۴۱، باب فقر و نیز مبحث خودکشی باب ۳۲۷۷، ص ۲۵۰۰.

(۱۰) حکیمی محمدرضا، ترجمه الحیاه، ج ۲، ص ۴۰۱.

(۱۱) کلینی، اصول کافی، ج ۱، ص ۴۱.

(۱۲) همان، ج ۳، ص ۵۶۸.

(۱۳) آمدی، غرر الحکم، ص ۱۵.

(۱۴) حکیمی، محمد رضا، جامعه‌سازی قرآنی، ص ۱۶۸.